

POMOGÁTS BÉLA

TRIANON ELŐTT ÉS TRIANON UTÁN

AZ IRODALOM EMLÉKEZETÉBEN

A világirodalom nagy tragédiái, talán elegendő, ha Shakespeare vagy Madách Imre klasszikus műveire utalok, általában az emberi élet és a történelem iránti bizalommal kezdődnek, azután a bekövetkezett események, a feltorlódozó tapasztalatok nyomán váltanak át a szenvedéstörténet és a reménytelenség szólamáira. Ady Endre, akit én a magyarság egyik leginkább váteszi és hiteles „sorsértelmezőjeként” tartok számon, 1912-ben *S ha Erdélyt elveszik?* című írását (a *Nyugat* című folyóiratban) még a következő harcias bizalomtól fűtött sorokkal fejezte be: „Az oláh mumus elszenvedhető, lebírható s Romániának nem kívánhatnék rosszabbat Erdélynél. Csak Kolozsvárra, Brassóra, Marosvásárhelyre s még néhány városra intek. Belepusztul az oláh, ha ilyen kulturális helyeken el tudna helyezkedni. Szerencsére nem tud, mert Erdélyt akarjuk, tartjuk s meg is fogjuk őrizni. Az oláh mumus nem mumus s eszembe jut egy román fiskális, aki azt mondta: Isten ments, hogy Budapest helyett Bukarestbe kelljen mennem főtárgyalásra.” Azután eltelt néhány esztendő, és Erdélyt valóban elvették, igaz, közben volt egy nem túlságosan megfontolt módon kezdeményezett (és eleve nem a magyarság érdekeit szolgáló) világháború, ennek végső napjaiból származik Ady Endre utolsó: *Üdvözlét a győzőnek* című, a tragédiák hangját megütő nagy költeménye, ezt is szeretném felidézni, ha csupán néhány részletében is:

*Ne tapossatok rajta nagyon,
Ne tiporjatok rajta nagyon,
Vér-vesztes, szegény szép szívkönn,
Ki, íme száguldani akar.*

- - - - -

*Mi voltunk a földnek bolondja,
Elhasznált szegény magyarok,
És most jöjjetek, győztesek:
Üdvözlét a győzőnek.*

Irodalmunk tanúsága szerint, egyáltalán a magyar közfelfogás értelmében a trianoni békeszerződés következményei, Mohács után a magyarság legsúlyosabb kollektív lelki traumáját és történelmi tragédiáját idézték elő. Erről tanúskodik a korabeli magyar szépirodalom és irodalmi publicisztika, nem csak Ady Endre imént idézett költeménye, amely természetesen még a kényszerbéke megkötése előtt, de már az előre látható nemzeti tragédia szorongató érzése nyomán született. Mások is, így versben Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Sík Sándor, Bodor Aladár, elbeszélő művekben Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Szabó Dezső, az erdélyi, illetve a felvidéki magyar irodalom jeles egyéniségei részéről Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László, Kós Károly, Nyirő József, Makkai Sándor, Tamási Áron, Mécs László, a modern magyar irodalom úgynevezett „második nemzedéke” nevében József Attila, Illyés Gyula, Erdélyi József, Németh László, Szabó Zoltán és mások adtak hangot közösségi és személyes fájdalomnak. (Magam közel két évtizede *Querela Hungariae – Trianon és a magyar irodalom* címmel egy kisebb szöveggyűjteményt adtam közre a trianoni fájdalmakat megszólaltató irodalomból, ez a gyűjtemény harminchárom író összesen hatvanhárom versét, illetve elbeszélését, regényrészletét, vallomását tárta az olvasó elé, elmondhatom, hogy a Trianonra reflektáló irodalomnak csupán egy kisebb hányadát.)

A trianoni szerződés következtében a magyarság nemcsak területi, gazdasági és hatalmi pozíciókat veszített el, hanem súlyos lelki sérüléseket is szenvedett. Ezekről a lelki sérülésekről hozott hírt az irodalom, midőn költeményekben, elbeszélésekben és személyes vallomásokban mérte fel a történelmi ország feldarabolásának, nagy magyar közösségek és régi kulturális központok elcsatolásának lelki következményeit. A húszas évek magyar irodalma, és természetesen nemcsak az úgynevezett nemzeti-konzervativizmus írói, tehát Herczeg Ferenc, Vargha Gyula, Sík Sándor és Bodor Aladár, és nem is csupán az úgynevezett nemzeti radikálisok, mint Szabó Dezső és Oláh Gábor, hanem a liberális polgári irodalom képviselői, a *Nyugat* táborának nagyjai, közöttük Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Somlyó Zoltán, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, és az akkor fellépő fiatal írók, mint József Attila, Illyés Gyula, Dsida Jenő és Szabó Zoltán is őszinte fájdalommal beszéltek a trianoni Magyarország nyitott sebeiről, az elszakított magyarság mostoha helyzetéről és fájdalmairól.

ÚTBAN A TÖRTÉNELMI TRAGÉDIA FELÉ

A trianoni kényszerbéke felszámolta az ország hagyományos történelmi területi és közigazgatási struktúráját, feldarabolta az „ezeréves Magyarországot”, amelynek lényegi egységét és erre az egységre épülő lelki, valamint morális karakterét az országterület egyharmadán berendezkedő százötven éves török hódoltság sem tudta megsemmisíteni. (Érdeemes volna elgondolkodni azon, hogy a régi Magyarország szinte kizárólag magyarok által lakott területei lényegében ugyanazok, amelyekre a török megszállás kiterjedt, vagyis az oszmán uralom nem alakította át számottevően a hatalma alá került országrész etnikai karakterét és identitását!) Mindenesetre az ország, erősen zaklatott történetének évszázadai és részeinek időnként idegen (török, majd osztrák) birodalmak által történt bekebelezése ellenére is fenn tudta tartani a magyarság nemzeti egységét, legalábbis ennek erkölcsi, kulturális, lelki változatát. Mi több, az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés következtében ez az egység nem csak fokozottan megerősödött, hanem közigazgatási értelemben: az állam keretében is érvényesült.

Annak a gazdasági, politikai és kulturális fejlődésnek, amely egy közel félévszázadon keresztül (1867 és 1914 között) Magyarországon végbement, igen meggyőző eredményei voltak, és ezek valóban úgyszólván „nagyhatalmi” státust ígértek – természetesen csak egy további fejlődés esetén. A fejlődésnek, amely további konszolidációt igényelt volna, ugyanakkor volt két – később végzetesnek bizonyuló – akadálya. Az egyik a társadalmi, a másik a nemzetiségi kérdés, tudniillik az, hogy minden jótékony polgári fejlődés ellenére Magyarország társadalmi szerkezetét továbbra is tragikusan megterhelték annak a feudális berendezkedésnek és mentalitásnak az intézményei és hagyományai, amelyek a magyar politikai, illetve mentalitástörténetben szinte egy egész évszázadra tehető lemaradást okoztak, és nem tették lehetővé (vagy csak szűkebb körben, például a *Nyugat* című folyóirat irodalmában tették lehetővé) az Európában már széles körben érvényesülő polgári (azaz demokratikus) gondolkodás és intézményrendszer kifejlődését. Ebben a tekintetben a Monarchia osztrák tartományai, különösen Ausztria és Csehország már jóval a magyarországi társadalom előtt jártak. A másik végzetessé váló országos terhet a nemzetiségi kérdés radikális megoldásának halogatása vagy inkább: elmaradása okozta, az, hogy egy „svájci” típusú államszerkezet kialakítása helyett (amelyet a magyar polgári gondolkodók, például Jászi Oszkár és Ady Endre javasoltak) fennmaradt az a magyar nemzetállami ideológia,

amely egy olyan országban, amelynek lakossága nagyjából 46 %-os mértékben nem tartozott az államalkotó etnikumhoz, eleve reménytelenné tette az állam és a társadalom konszolidációját.

A magyar politikai vezető csoportoknak az 1867-es kiegyezéstől a világháború végéig a történelem éppen ötven esztendőtt adott arra, hogy konszolidálják a dualista államszerkezetben adott előnyöket és előkészítsék egy többnemzetiségű államigazgatási szerkezet létrehozását. Kedvetlenül kell megállapítanom, hogy ezek a vezető csoportok nem éltek a történelem által felkínált lehetőséggel: egyrészt konzerválták azt a korszerűtlen társadalmi és hatalmi berendezkedést, amely sem szociális, sem politikai tekintetben nem felelt meg az európai (a nyugati) normáknak, másrészt képtelenek voltak arra, hogy valamilyen választ adjanak azokra a kérdésekre, amelyek az ország vegyes etnikai összetételéből adódtak. Könnyű dolog a történelem menetét sok eltelt évtized után kritikának alávetni, mégis úgy gondolom, hogy ennek a kritikának, éppen nemzeti sorsunk józan megítélése végett és különösen a trianoni kényszerbéke értelmezése miatt jogosultsága van. A paraszti és munkásrétegek, valamint a nemzetiségi közösségek hatékony bevonása az állam irányításába, tehát a választójog kiterjesztése, a helyi autonómiák rendszerének fokozatos kiépítése, végül pedig egy „keleti Svájc” jellegű államszerkezet létrehozása, a nem magyar (nemzetiségi) népesség szolidaritásának megnyerése egy „magyarországi (hungarus) patriotizmus” érzésének kialakítása, és persze az első világháborús kaland elutasítása talán megkímélte volna Magyarországot attól a tragédiától, amelyet Trianon okozott.

A „hungarus” patriotizmus korábban sem volt ismeretlen a magyarországi németek, a kárpátaljai ruszinok, a felvidéki szlovákok (tótok) és az asszimiláns zsidók körében, tulajdonképpen csak - a katolikus és protestáns egyházakhoz tartozó nem-magyar lakosságtól eltérően - a nagy részben görög-keleti (ortodox) vallást követő románok és szerbek álltak szemben azzal az identitással, amelynek kialakítása, meggyökereztetése olyan fontos stratégiai cél lett volna. A „hungarus” patriotizmus eszméje különben nem pusztán a baloldali értelmiség (a Huszadik Század körül gyülekező „polgári radikálisok”) javaslata volt, megfelelt volna a régi Magyarország politikai hagyományainak is, amely a vajdaságok és bánóságok rendszerével hasznosan tudta artikulálni a regionális érdekeket. Igazából azok a politikai törekvések, amelyeket például korábban Andrassy Gyula, később Tisza István képviselt, ugyancsak ennek a „hungarus” tudatnak a stratégiáját követve vállalkoztak engedményeket tenni a nemzeti kisebbségeknek.

HÁBORÚ ÉS BÉKE

A Monarchia hadserege tulajdonképpen egyedül az olasz fronton szenvedett vereséget, Szerbia és Románia fölött viszont győzedelmeskedett, Oroszország pedig az 1917-es forradalom következtében különbékét kért, erőt saját belső háborúja kötötte le. A békerendszer következképp nagyrészt a francia politikai akaratot érvényesítette, ez pedig az 1871 óta titokban ápolta németellenes revanche-vágyhoz igazodott, a közép-európai régió tekintetében pedig alárendelte magát a Monarchia és a történelmi Magyarország romjain létrejövő kisállamok: Cseh-Szlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság rendkívül ambiciózus, semmiféle mértékletességet nem ismerő, államépítő és területszerző érdekeinek. Ha a háború „német” volt, mint-hogy kieroszakolásában a császári Németország játszotta a fő szerepet, a béke „francia” lett, és a francia békecsinálók messze elmaradtak attól a mértékletességtől és józanságtól, amelyet (nagyrészt az osztrák Metternich hatására) a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus tanúsított akkor, midőn a restaurált francia királyság határait megállapította, és például Elzászt és Lotharingiát nem juttatta vissza német fennhatóság alá. A békefeltételek megfogalmazása tekintetében a francia politika feladta a maga korábbi méltányosságát és józanságát is abban a hiszemben, hogy az utódállamok majd jobban fékentarthatják a német és az orosz terjeszkedési politikát, közelebb-ről a bolsevizmus fenyegetését, mint egy kompromisszumokra épülő közép-európai államszövetség, tehát a Habsburg-birodalmat felváltó valamiféle „dunai konföderáció”. Mindebben, miként ez mára jól tudható, Párizs erősen csalatkozott, és a francia politikai vezetés nem egy kiváló képviselője, legutóbb Mitterand elnök és Balladur egykori miniszterelnök volt kénytelen elismerni, hogy a trianoni rendezés, miközben súlyos igazságtalanságokat tartalmazott és okozott, valójában nem érte el a kívánt eredményeket.

Ha meggondoljuk, hogy a történelmi Magyarország lakosságának (Horvátország nélkül) ötvennégy százaléka volt magyar és csak negyvenhat százaléka nem-magyar, meg kell állapítanunk, hogy a trianoni rendezés nem vitte közelebb a térséget ahhoz az igazságos megoldáshoz, amelyet hosszabb távon a magyar közvélemény is elfogadhatott volna, és mint akár a két világháború közötti időszakban, akár az utóbbi húsz évben kiderült, nem tudott érdemleges eredményeket felmutatni a térség konszolidációjában sem. A három „trianoni” állam (Cseh-Szlovákia, Jugoszlávia és Románia) közül kettő a kommunista rendszer bukása után szét is esett. A régi Magyarország

terület- és népességvesztésére nem találunk példát az utolsó kétszáz esztendő európai történetében, mindehhez képest jóval kisebb az a veszteség, amelyet például a mindkét világháború miatt elsősorban felelősnek tartott Németországnak el kellett szenvednie.

A trianoni végzést végül is több történelmi tényező alapozta meg. Csúán felsorolást próbálok adni ezekről:

1. A háborús vereség, egy olyan háború következményeként, amely egy pillanatilag sem állott a magyarság érdekében, ellenkezőleg, eleve a nemzeti tragédia lehetőségét vetette fel, hiszen bizonyos volt, hogy a vereség után az országot mohó szomszédai és kisebbségei feldarabolják, egy esetleges győzelem esetén pedig a Habsburg-birodalom átalakítására irányuló stratégiák fogják megváltoztatni, nyilván a magyarság kárára, a Monarchia szerkezetét.

2. A korábbi teljesen hibás nemzetiségi politika, amely a nemzeti kisebbségek (vagy legalább egy részük: a németek, a horvátok, a szlovákok és a ruszinok) megnyerése helyett szükségtelen és hatástalan intézkedésekkel idegenítette el a magyar államtól a nemzetiségeket.

3. A katonai csőd, az a politika, amely a nagylétszámú magyar katonaságot szétzavarta, miközben az elszakadni kívánó nemzetiségeket jóformán felfegyverezte (az 1918-ban megvert román hadsereg kezében pedig, a világtörténelemben példátlan módon, meghagyta a fegyvereket – ezekkel vonultak be a románok 1918 végén Erdély területére).

4. A szociális reformok elmaradása, amely jóformán érdektelenné tette a paraszti és munkás-rétegeket az ország védelmében (szemben például a negyvennyolcas szabadságharccal, amikor is a jobbágyfelszabadítás a honvédelem egyik legnagyobb politikai és erkölcsi erőforrása volt).

5. A Kun Béla-féle „vörös” uralom, amely Magyarországgal szembe fordította a nyugat-európai polgári kormányzatokat (igaz, azt is el kell mondani, hogy az országterület védelmének egyetlen sikeres és ígéretes akciója az az északi hadjárat volt, amely Stromfeld Aurél - egykori császári és királyi ezredes - nevéhez fűződött, és amelyet a népbiztosok, az antant követelésére, visszarendeltek – már pedig egy győztes hadsereget visszarendelni mindig vereséghez vezet).

Trianon a magyarságnak, miként ezt az imént már említettem, a második legnagyobb történelmi tragédiája volt – Mohács után. A nemzeti tragédiák sorában számon tartott 1241-es Muhi pusztai vereséget és a „tatárjárásnak” nevezett országpusztítást viszonylag hamar kiheverte IV. Béla királysága, az 1849-es világosi vereségen is túl tudott jutni a magyarság, hiszen (ahogy már

az előbb kifejtettem) az 1867-es osztrák-magyar kiegyezést követő néhány évtized Magyarország addig szinte nem ismert felvirágzását hozta. Talán csak Szent István, Szent László, III. Béla, Nagy Lajos és Mátyás király uralkodásának idején volt tapasztalható ehhez mért felemelkedés! Trianon következményei mindazonáltal ma is érzékelhetők: a nemzeti egység tragikus széttrésztésében, a hibás politikai döntésekben (például a második világháborús szerepvállalásban) – Trianon nélkül jóval biztonságosabb és szerencsésebb lett volna huszadik századi történelmünk, amely jószerivel egymásra halmozta a nemzeti tragédiákat. Trianon következményei ma is szomorú módon érzékelhetők: a kisebbségi sorba taszított magyarság szinte kilátástalan helyzetében, a nemzeten belül kialakult konfliktusokban, a magyarság európai és világpolitikai elhelyezkedésének nem mindig biztató alakulásában.

TRIANON UTÁN

Mindezeket kifejtve végül arra szeretnék utalni, hogy a súlyos trianoni ítéletek és következmények: az ország történelmi területét feldaraboló, a magyarság egyharmadát idegen (és vele szemben ellenségesen viselkedő) szomszédos államoknak kiszolgáltató „békerendszerrel” szemben leginkább a magyar kultúrának és ezen belül is a magyar irodalomnak jutott az a stratégiai, egyszersmind napi politikai és taktikai küldetés, hogy lehetőségei szerint megőrizze a nemzeti egységet, a nemzet egymástól elszakított rész-közösségeinek szolidaritását és együttműködését. Előadásom bevezetésében már utaltam irodalmunknak azokra a jeles alkotóira, akik a szép-irodalomban vagy az írói publicisztikában számot vetettek az igazságtalan békeszerződés következményeivel és arra törekedtek, hogy megtalálják vagy éppen kialakítsák a magyarság kulturális egységének fenntartására vagy éppen helyreállítására irányuló kulturális és morális stratégiát.

Valójában az egész magyar irodalom törekedett erre, tulajdonképpen felszámolva a világnézeti és pártpolitikai különbözőségeket. Hosszú listát tudnék összeállítani azokból az irodalmi és tudományos intézményekből, amelyek számára a megmaradt országban éppúgy, mint az elszakított területeken elsőrendű stratégiai és morális küldetést jelentett a nemzeti kultúra egységének és szolidaritásának megőrzése és megerősítése. Ebben a tekintetben, jóllehet más téren igen indulatos vitáik voltak, egyetértett a konzervatív *Magyar Szemle* és *Új Idők* a liberális *Nyugattal*, a népi írómozgalmat

képviselő *Válással* vagy éppen a baloldali radikálisokat képviselő *Szép Szóval* és a szociáldemokrácia eszméit hirdető *Szocializmussal*. Természetesen az irodalmi, illetve a kulturális életen belül is zajlottak időnként szenvedélyes viták, azonban voltak olyan alapvető, a nemzet fennmaradását érintő kérdések is, amelyek kezelésében kimutatható bizonyos közös szellemi stratégia.

Ady Endre idézésével kezdtem ezt az előadást, hadd fejezzem be Babits-csal, tőle is egy költői művet és egy személyes vallomást idecítálva. A vallomásos szöveg az 1938 karácsonyán, tehát már a költő halálos betegségének elhatalmasodását követő időkből való, címe: *Gondolatok az ólomgömb alatt*, maga is arra utal, hogy a rákos sejtek elpusztítására hivatott rádiumos kezelés szorongásokkal terhelt napjaiban született. „Magyarország – tesz vallomást a költő – áll előttem [...], de nem a csonka, hanem az igazi, a történelmi Magyarország, a kerek, ép vonal, mely gyermekkorom óta belém idegződött, melyet oly természetesnek, magától értetődőnek éreztem, mint egy egészséges élő test sziluettjét. Szinte szerelmes voltam ebbe a vonalba, ez volt az én első szerelmem, még az Asszony előtt! S amint elképzelem ezt a gyönyörű, élő testet, első szerelmemet, megint elfog a kíznókamrák hangulata. Az egész világ egy roppant kíznókamra, amelyben a legszebb élőket megcsontkítják, fölnevelik, tapossák, láncra fűzik.” A költemény pedig az 1925-ből való *Hazám* című nagy vers, ez a költőnek a szülőföldhöz, az országhoz, az európai kultúrához és az emberiséghez kötődő hűségéről tesz vallomást. Ennek a költői vallomásnak *Az ország mappa szerint* című részlete a következő:

*Röpülj, lelkem, keresd meg hazámat!
 Enyhe dombsor, lankatag magyar föld!
 S az a róna túl már a Nagy-Alföld
 szemhatártól, ahol a nap támad.
 Röpülj, lelkem, röpiild át hazámat!
 Szemhatártól szemhatárig, s újra
 merre emléked, a halk selyempók
 vonja szálát, szállj a rónán túlra,
 s át hol állnak a bolond sorompók:
 és akármit ír a kard a rögre,
 lankád mellől el ne bocsásd bérceid:
 ha hazád volt, az marad örökre,
 senkisésem bíró, csak ahogy érzed!*

A Trianon utáni korszak története azt igazolja, hogy a kultúra (és nemzeti tekintetben ennek leginkább meghatározó ágazata: az irodalom, az irodalmi kultúra) körében, legalábbis a nemzeti fennmaradást érintő kérdésekben, létezett méltányosságra törekvő dialógus és eredményességre törekvő párbeszéd. Ez a párbeszéd közel egy évszázad óta tart, ha arra gondolok, hogy az ország történelmi folytonosságának megtartásában milyen eredményeket hozott, ezek túlságosan is szerény voltát kell megállapítanom. (Ha a magyar politikai vezetés, mondjuk, Teleki Pál meggyőződését követve nem kötelezi el magát végzetesen a Harmadik Birodalom mellett, valamit talán meg lehetett volna őrizni az 1938 és 1940 között bekövetkezett határrevíziók eredményeiből, de erről most nem szeretnék vitát kezdeményezni.) Azt azonban meggyőződéssel állítom, hogy a magyarság manapság is nem egyszer tapasztalt szellemi és erkölcsi szolidaritásának, mondjuk ki: nemzeti egységének legfontosabb, ha nem egyedüli fenntartója a magyar kultúra, elsősorban a magyar irodalom volt – ez volt és ez maradt (és remélhetőleg marad a jövőben is) az az intézmény, amely Trianon után, Trianon ellenére közös lelki keretben tartja a nemzetet.

